

De Zeeheldenbuurt in Wormerveer (1916-2005). Cultuurhistorische quickscan en advies over de cultuurhistorische betekenis.

SteenhuisMeurs, 21 september 2018

Luchtfoto met aangegeven de verschillende bouwfases van de Zeeheldenbuurt [Bing maps]

Inleiding

Deze cultuurhistorische quickscan naar de waarde van de Zeeheldenbuurt in Wormerveer is gemaakt op verzoek van Marjorie Verhoek, netwerkontwikkelaar Erfgoed van de gemeente Zaanstad. De buurt is door ons bezocht, en er is geput uit de archieven van het Gemeentearchief van Zaanstad, het Noord-Hollands archief en stedenbouwkundig bureau Kuiper Compagnons.

De Zeeheldenbuurt is in acht fases en door verschillende partijen gebouwd in de periode 1916 tot begin jaren zestig, en recent, in 2001 en 2005, zijn delen getransformeerd. In de eerste twee fases was het fabrikant Wessanen en Laan die bouwde, hierna waren het woningbouwverenigingen. De bouwfases zijn kort beschreven, en gewaardeerd. Een extra bonus in het onderzoek zijn de uitbreidingsplannen die zijn ontworpen door Bureau Granpré Molière, Verhagen en Kok, dat vanaf 1948 bureau Kuiper, Gouwetor, De Ranitz en Bleeker heette. Dit bureau, in de persoon van stedenbouwkundige P. Verhagen (1882-1950), voorzag de gemeente Wormerveer gedurende de hele 20e eeuwse stedelijke ontwikkeling van uitbreidingsplannen. Alle aspecten die in deze plannen zaten - goede verkeersdoorstroming, openbaar groen, voorzieningen en natuurlijk woningbouw - vertellen samen het verhaal van de Zeeheldenbuurt, en duiden de twintigste eeuwse samenleving van

Wormerveer. Vanaf 1916 ontstaat hier, in het weidse polderland, een mini-samenleving met een woonbuurt voor arbeiders van de Zaanse industrieën, winkels, groen, en na de oorlog ook voorzieningen als kerken en scholen. Fabrieksarbeiders kregen degelijke huizen, gebouwd door hun werkgever of kersverse woningbouwverenigingen. Aan de randen werden de oude sloten omgevormd tot groene singels. De aandacht voor het geestelijk en fysiek welzijn van de arbeiders, zowel wat betreft hun woningen als met de aanleg van het collectieve groen, is, vergeleken bij andere industriële gebieden in Nederland, tamelijk vroeg. De financiële bijdrage van de lokale fabrikanten hielp ongetwijfeld de ambities te verwezenlijken. In de verdere ontwikkeling van de Zeeheldenbuurt worden de goede bedoelingen door gemeente en woningbouwverenigingen voort gezet.

Samenvatting en waardering

De Zeeheldenbuurt is van cultuurhistorische waarde vanwege zijn stedenbouwkundige, sociaal-maatschappelijke en architectonische betekenis. Toen de industrie van Wormerveer rond 1900 snel groeide, bouwden de industriëlen Wessanen & Laan in de periode 1916-1920 langs de nieuw aan te leggen De Ruijterkade woningen voor hun werknemers. Het is een vrij vroeg voorbeeld van een buurt door industriëlen geïnitieerd. Om te bouwen moest drassig weideland worden opgehoogd en bestraat, uitgevoerd door de gemeente en betaald door de industriëlen. De arbeiders kwamen te wonen onder de rook van de fabrieken langs de Zaan, met de rug naar het open polderland, en uitkijkend op een aangelegd plantsoen en erachter het door water omgeven 'schiereiland'. Op dit druppelvormige stuk grond dat in de 16^e eeuw als schans was opgeworpen, zou zich in de loop van de twintigste eeuw industrie vestigen. Opvallend is dat dit landschappelijke relict in de ruimtelijke ontwikkeling van Wormerveer is meegenomen. De architectuur van fase 1 (zie kaartje hierboven) is zeer verzorgd, en elementen als de mansardekappen en gevelversieringen zijn gaaf bewaard. Interessant is de afwisseling in blokmaten: geschakelde woningen in een rijtje, maar ook twee- en drie-onder-een-kap. De contouren van het landschappelijk aangelegde plantsoen tussen de woningen en het water zijn nog zichtbaar, maar het groen is verschaald. Ook de architectuur van fase 2 is van oorsprong verzorgd, maar niet meer goed te herkennen door latere aanpassingen als kunststof kozijnen en gevelde gevels. In de kwaliteit van het straatbeeld van toen deden bestrating, de breedte van de trottoirs en de verzorgde voortuinen met uniforme hekken en hagen sterk mee. Door de komst van de auto en de verminderde aandacht voor de voortuin en de wisselende hekwerken en ontbrekende hagen van tegenwoordig ligt hier een aandachtspunt.

In opdracht van de gemeente ontwierp het Bureau Granpré Molière, Verhagen en Kok in 1921 het uitbreidingsplan voor Wormerveer Noord. Vanaf nu lag er een ruimtelijk kader en waren concrete bouwvelden aangegeven. In het ontwerp leidde het hoofdwegenstelsel tot een verkaveling met eenvoudige rechthoekige bouwblokken langs secundaire woonstraten die vanwege een gunstige lichtinval zoveel mogelijk noord-zuid waren georiënteerd. Om eentonigheid te voorkomen werd variatie aangebracht door de woonblokken op te knippen, te laten verspringen, en door beplanting. Het bestaande landschap vormde de onderlegger van de uitbreiding. De waterlopen werden grotendeels behouden, met hierlangs een ontworpen groene gordel. Het plan is in grote lijnen de basis geweest van latere ontwikkelingen. In 1954 werd door het bureau Kuiper, Gouwetor, De Ranitz en Bleeker – de voortzetting van het bureau van Verhagen - het plan herzien, en in de jaren erna op onderdelen uitgebreid.

Fase 3 van de Zeeheldenbuurt is de door nieuwbouw vervangen uitbreiding dat in 1922-1923 tot stand kwam door de rooms-katholieke woningbouwvereniging St. Antonius. Deze 'roomse buurt' bestond uit lage rijtjeshuizen met mansardekappen voor grote katholieke gezinnen. De nieuwbouw uit 2001-2002 heeft een zelfde vormtaal en schaal, maar heeft geen cultuurhistorische waarde.

Fase 4 wordt gevormd door het overgrote deel van de Zeeheldenbuurt: typische rijtjeshuizen uit de jaren vijftig langs zowel noord-zuid als oost-west georiënteerde straten. Kenmerkend zijn de poortonderdoorgangen, waardoor de binnenterreinen met schuurtjes zijn te bereiken. De poorten geven de bouwblokken een eigen gezicht. De architectuur is degelijk, maar niet van uitzonderlijke architectonische waarde. Wel van cultuurhistorische waarde vanwege zijn stedenbouwkundige, sociaal-maatschappelijke en architectonische betekenis is het woon-winkelpand op de hoek met de Jan van Riebeeckkade, bij het bruggetje over de Koksloot. Eveneens van cultuurhistorische waarde is fase 5, de westelijke afhechting van de Zeeheldenbuurt. Haaks op de Koksloot zijn in 1956 zes rijtjes met de kleinst denkbare flat in twee lagen gebouwd. In architectonisch opzicht zijn de type woningen bijzonder: hier geen rijtjeshuizen, maar 'gestapeld wonen' onder een lessenaarsdak. De woningen zijn bereikbaar door een centraal trappenhuis en galerij. De bewoners delen enerzijds een collectief verhard 'erf', anderzijds een gemeenschappelijke binnentuin. De stedenbouwkundige situering is waardevol vanwege de ligging aan het groen en het water en de ritmiek van de bouwblokken, goed zichtbaar vanaf de overzijde van de sloot.

In dezelfde periode kwam fase 5 tot stand. Na oplevering zagen de woningen aan de Van Speijckstraat er redelijk uit, met flinke houten borstweringen onder de doorzonramen en gekleurde deuren. Inmiddels zijn de woningblokken dusdanig sleets geraakt dat ze geen architectonische betekenis meer hebben. Ook fase 6, woningen uit 1962 zijn traditionele rijtjeshuizen, waarvan niet zozeer de architectuur, maar de stedenbouwkundige betekenis van waarde is vanwege de bijbehorende groenstroken tussen de woningen. De woningen liggen op de hoek van de Noorderstraat met de Cor Bruijnweg, twee belangrijke verkeersaders met hierlangs voorzieningen. Het kerkgebouw Sion, het woon-winkelpand en verderop de A.H. Gerhardschool spelen een belangrijke rol in het straatbeeld in dit deel van Wormerveer. De Christelijke ULO heeft in 2005 plaats gemaakt voor een appartementencomplex met seniorenwoningen in drie bouwblokken, die in schaal en oriëntatie maar moeilijk aansluiten op de Zeeheldenbuurt.

Waardering

Ondanks de vele bouwfases uit verschillende tijden vormt de buurt een ensemble in de luwte van doorgaande verkeerswegen, en omgeven door groen en water. In de compositie neemt de groenaanleg een waardevolle en onmisbare plaats in. De in 1921 ontworpen groene gordel langs de behouden waterlopen en de collectieve groenstroken bij enkele woningblokken dienen ter recreatie, als kijkgroen, en hebben een ruimtelijk structurerende werking. De bouwfases waarderen we als volgt. Van de nieuwbouw die in het begin van deze eeuw op twee plekken is gerealiseerd is fase 3 (uit 2002) zorgvuldig getransformeerd, door de nieuwbouw in vormtaal en schaal aan te laten sluiten op de bestaande bebouwing (met als referentie wat er stond aan woningen). Een zelfde aanpak is mogelijk in andere delen van de buurt. Architectonisch is fase 6 tijdens de verschillende onderhoudsrondes verschaald, waarbij kunststof ramen en deuren een negatieve impact hebben op het gevelbeeld. Bij ernstige noodzaak kan de architectuur eventueel, als daar aanleiding toe zou zijn, vervangen worden, mits maat, schaal en materiaalgebruik van de bestaande bebouwing als leidraad voor planontwikkeling worden genomen. Hetzelfde geldt voor fase 7, waarbij we benadrukken dat

mogelijke nieuwbouw ingepast dient te worden in de bestaande groenaanleg. Al zijn de 'poortwoningen' van fase 3 degelijk, is ook hier vervangende nieuwbouw, die in schaal en detaillering refereert aan de bestaande bouwblokken, te overwegen. Daarentegen zijn de naoorlogse 'flatwoningen' van fase 5 en de vooroorlogse woningen van fase 2 behoudenswaardig, en fase 1, de eerste woningen van de Zeeheldenbuurt, zelfs monumentwaardig.

Stedenbouwkundige context

De Zeeheldenbuurt maakt onderdeel uit van Wormerveer-Noord, noordelijk van de Zaanbocht. In het Zaanse landschap is de buurt te herkennen aan de rechthoekige grondvorm, aan drie zijden door sloten omgeven. Meest kenmerkend is de omgelegde dijksloot, die alleen hier afwijkt van de dijk (een hoog gelegen weg langs de Zaan met hierlangs een bebouwingslint) langs de westelijke Zanoever. Het gaat hier om de plek waar de Noorddijk overgaat in Noordeinde. Door de omlegging van de dijksloot was een druppelvormig 'schiereiland' ontstaan, dat het 'Land van Sonoy' wordt genoemd – vernoemd naar Diederick van Sonoy, een geuzenleider uit de zestiende eeuw. Onder zijn bevel is in het jaar 1574 een schans met omgrachting opgeworpen, als bescherming van het achterland tegen de Spanjaarden, zoals ook het geval was met de Zaanse Schans. Dit verklaart het ontstaan van dit typische stuk grond, nu bekend als de braakliggende grond langs Noordeinde.¹

Ruimtelijk kenmerk van de Zaanstreek is de unieke langgerekte structuur die eeuwenlang is bepaald door langgerekte, organisch gegroeide nederzettingen in het veenlandschap. Haaks op de dijken ontstond een stelsel van achterpaden en waterlopen. Zo ook hier in de polder Schermerland. De vele waterlopen werden gegraven voor de afvoer van water, en dienden als landscheiding en vaarweg. Ze doorsneden het poldergebied, dat door molens werd ontwaterd. Het land waar begin twintigste eeuw de Zeeheldenbuurt zou verrijzen is op de kadastrale kaart uit 1811-1832 opgedeeld in verschillende langgerekte kavels. In de decennia hierna vond schaalvergroting plaats door het samenvoegen van de kavels tot de rechthoekige grondvorm die niet veel later de bouwgrond vormde voor de nieuwe woonbuurt. De contouren zijn te herkennen op topografische kaarten omstreeks 1900. De lintbebouwing is in de loop van de twintigste eeuw door de komst van grootschalige industrie grotendeels verdwenen, op een enkel gebouw na. Eén daarvan is Noordeinde 66, een uit zowel steen als hout opgetrokken woonhuis uit 1686 dat is aangewezen als gemeentelijk monument.

Kadastrale kaart uit 1811-1832 van Wormerveer, met rood omcirkeld 'Land van Sonoy'. [RCE, beeldbank]

Uitsnede topografische kaart van de Zaanstreek uit 1911, waarop lintbebouwing langs de Zaan en het zogeheten 'Land van Sonoy' met de militaire schans en eerste bebouwing te zien is. [GAZ, beeldbank]

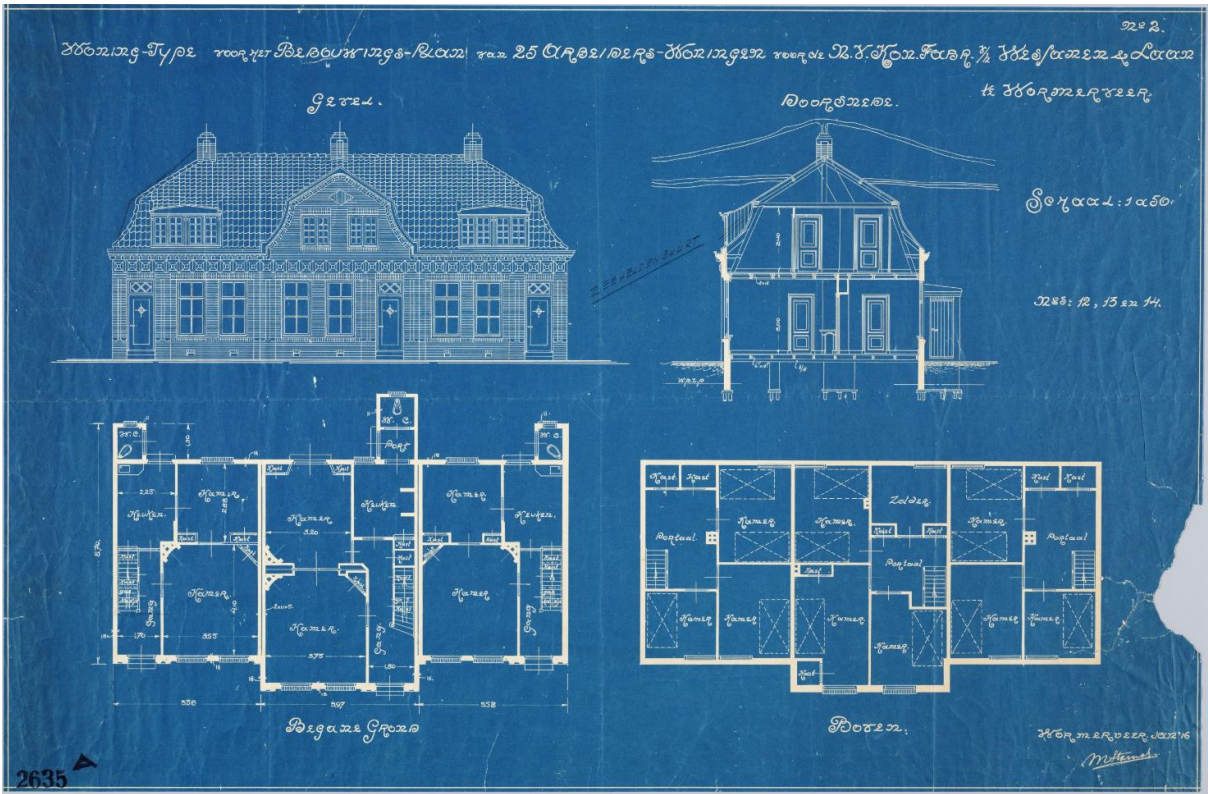
Wessanen en Laan, een fabrikant die bouwt voor zijn arbeiders

Naast agrarische activiteiten ontwikkelde de Zaanstreek zich begin zeventiende eeuw tot het eerste industriegebied van Nederland. De industriële groei resulteerde in een woud aan industriemolens verspreid langs de oevers van de Zaan die lange tijd hebben gefunctioneerd. Na een periode van

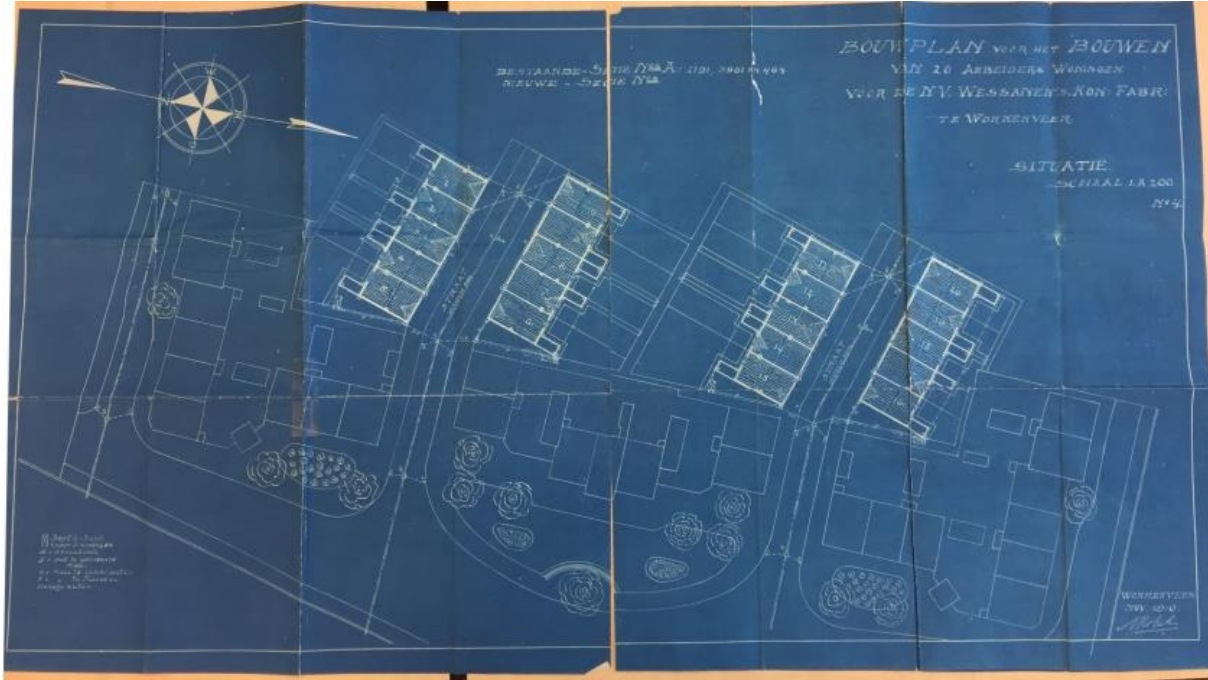
economische neergang beleefde de Zaanse nijverheid sinds 1850 weer goede tijden. Gebruikmakend van stoomenergie werden papier- en oliemolens en rijstpellerijen omgezet in fabrieken. De Zaanoevers raakten bebouwd met grote industriële complexen. Ook de grond langs Noordeinde werd in loop der tijd benut voor industrie, onder andere machinefabriek Gebr. Klinkenberg. Verderop aan de Noorddijk, langs de huidige Vlasblomweg waren het de meel- en oliefabrieken van de NV Wessanen & Laan die het panorama domineerden. En nog altijd vormen de silo's een vertrouwd gezicht. Deze onderneming werd in 1765 door de kaashandelaren Adriaan Wessanen en Dirk Laan opgericht. Industriëlen speelden een grote rol in de woningbouw indertijd. De bestaande woningvoorraad was niet groot genoeg om de arbeiders die in de fabrieken gingen werken te huisvesten. Aan de westoever was langs de dijk een doorlopende lintbebouwing ontstaan, waardoor de gemeenten Zaandam, Koog aan de Zaan, Zaandijk, Wormerveer en Krommenie aan elkaar waren vastgegroeid. Dorpsuitbreiding was alleen mogelijk aan paden die haaks op de dijk weilanden in staken. De vele paden stonden onderling niet met elkaar in verbinding en eindigden abrupt, terwijl industriebebouwing en woningen elkaar afwisselden. Ter gelegenheid van het zakenjubileum van Laan werd in 1916 voor gepensioneerde werknemers aan de Billitonkade 't Hof Saenden gebouwd, naar ontwerp van de Wormerveerse aannemer/architect M.J. Stam (samen met D. Stam). In dezelfde traditie staan de woningen die het bedrijf liet bouwen aan de nieuw aan te leggen De Ruijterkade, onderwerp van dit onderzoek, wat een aanzet betekende voor de Zeeheldenbuurt – met straatnamen vernoemd naar zeelieden. Stam tekende in dat jaar het bouwplan voor 25 arbeiderswoningen. Drie jaar later kreeg het bedrijf toestemming nog eens 20 woningen te realiseren aan het begin van de Piet Hein- en Van Diemenstraat. Zowel de woningen als het plantsoen dat werd aangelegd aan de voorzijde langs het water werd rijkelijk vormgeven.

Zuidelijk van de woningen van Wessanen werden aan de Jan Evertsenstraat, buiten het plangebied, omstreeks 1930 rijtjes met vrijstaande woningen gebouwd. Hier waren buurtvoorzieningen als onder andere een bakker en melkboer. De nieuwe woningen in de Zeeheldenbuurt werden in de jaren twintig ontsloten via een tweetal bruggen. Aan de zuidkant was de buurt bereikbaar vanaf het Noordeinde over een houten brug (gesloopt), aan de noordkant liep vanaf de Noorddijk een stenen brug (vervangen omstreeks 1962 door een nieuwe brug ter hoogte van de Cor Bruijnweg, toen dit de nieuwe toegangsweg werd).

Bouwplan voor 25 arbeiderswoningen aan de Ruijterkade, 1916, M.J. Stam, in opdracht van de NV Wessanen & Laan. [GAZ, beeldbank]

Bouwplan voor 20 arbeiderswoningen, begin Piet Heinstraat en Van Diemenstraat, 1919, A. Kok, in opdracht van de NV Wessanen & Laan. [GAZ, OA-0203 Bouwvergunningen Wormerveer, inv.nr 624]

Wormerveer vanuit de lucht, met links vooraan de fabrieken van Wessanen & Laan en midden de Zeeheldenbuurt, 1933. Moestuinen liggen op het later te bebouwen deel van de wijk. [GAZ beeldbank, Aviodrome Luchtfotografie]

Zicht op de woningen aan de Ruijterkade en stenen brug naar de Noorddijk, met op de achtergrond de fabrieken van Wessanen & Laan, gezien vanaf het 'land van Sonoy', ca. 1932. [GAZ beeldbank]

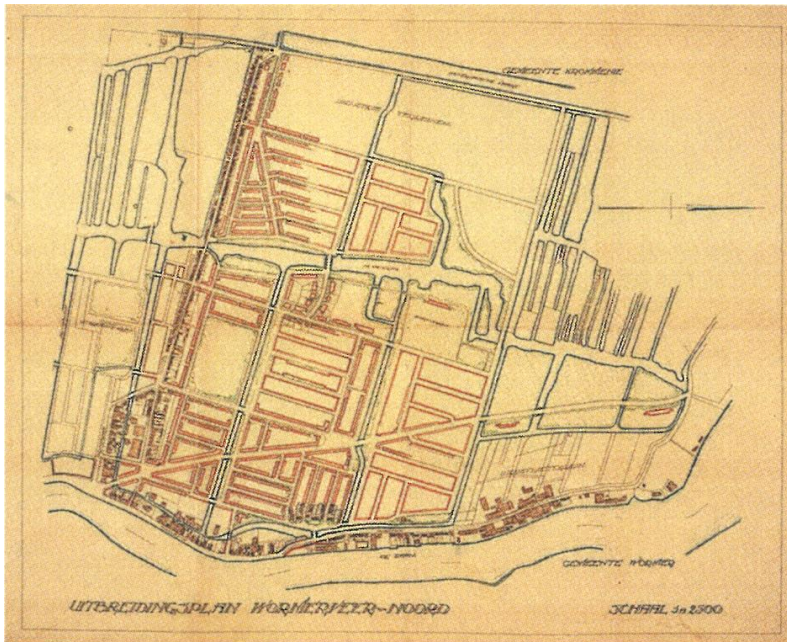
Een uitbreidingsplan voor Wormerveer-Noord

Wormerveer had in 1907 een voorlopig stratenplan door de gemeenteopzichter laten tekenen. Om het verrijzen van afzonderlijke buurtjes tegen te gaan, en de dorpsuitbreiding naar een hoger plan te tillen werd op instigatie van de provincie een stedenbouwkundig adviseur benoemd. Dit was ir. P. Verhagen (1882-1950), van het Rotterdamse bureau Granpré Molière, Verhagen en Kok. De stedenbouwkundige en landschapsarchitect Verhagen ontwierp vanaf 1910 samenhangende plannen voor zowel Zaanlijk als Wormerveer. Het grote probleem bij het opstellen van een gemeentelijk uitbreidingsplan was de grondkwestie: de gemeente Wormerveer beschikte niet over eigen grond en grondeigenaren vroegen exorbitant hoge prijzen. Om particulier initiatief en wildgroei van bebouwing te onderdrukken kocht de gemeente desondanks strategisch gelegen grond aan.² Wormerveer werd opgedeeld in vier deelgebieden, van zuid naar noord. De Zeeheldenbuurt maakt deel uit van het laatste gebied, noordelijk van de Krommenieërweg en tussen de Zaan en Nauernasche Vaart, waarvoor rond 1921 Plan Noord gereed kwam.

In het Gemeentearchief van Zaanstad vonden we een tekening van het totaalplan, de toelichting hierop, en een ontwerp voor de Zeeheldenbuurt als deelgebied. Op beide tekeningen (hieronder te zien) zijn de contouren van het huidige gebied goed te herkennen. De diagonale weg naar het noorden toe is later komen te vervallen. In het verlengde van de Wandelweg, de drager van Plan Zuid, en de Krommenieërweg werd de Noorderstraat de 'hartader' van het plan. De weg ongeveer evenwijdig aan de nieuwe Ruijterkade werd een belangrijke noord-zuid verbinding. In het ontwerp leidde het stelsel van hoofdwegen tot een verkaveling met eenvoudige rechthoekige bouwblokken langs secundaire woonstraten die vanwege een gunstige lichtinval zoveel mogelijk noord-zuid waren georiënteerd. Om eentonigheid te voorkomen werd variatie aangebracht door de woonblokken op te knippen, te laten verspringen, en door beplanting. Ook waren er her en der winkels gepland. Zoals bij meer van zijn buurten vormde bij Verhagen het bestaande landschap de onderlegger van de uitbreiding. Het 'Land van Sonoy' werd als landschappelijk element meegenomen in het plan. De waterlopen werden grotendeels behouden en brachten als vanzelf een natuurlijke ruimte in het plan. De langs het water ontworpen groene gordel moest 'aesthetisch en hygiënisch de attractie van het plan uitmaken', met wandelpaden die uitzicht laten over het water. Voldoende licht en lucht, plantoenen en ontspanningsterreinen (sport) moesten volgens de ontwerper tegenwicht bieden aan de toenemende industrieën. Uit de toelichting blijkt dat Verhagen een half-landelijke uitbreiding voor ogen had in 1921. Langs het groen kwamen wat hem betreft kleine, vrijstaande of dubbele woningen, en gelegenheid tot de verbouw van gewassen, misschien een enkele boerderij. Om dit financieel mogelijk te maken konden de overige bouwterreinen meer intensief worden bebouwd met etagewoningen en verdiepingsbouw, ofwel: ter compensatie een zuinige verkaveling met minimum verlies. 'Zoo zullen de voordeelen van het buiten-zijn, ruimte en groen, ondanks de gedwongen concentratie der woningen in de woonwijken, zoveel mogelijk behouden blijven.'³

Het plan is in grote lijnen de basis geweest van latere ontwikkelingen. In 1954 werd door het bureau Kuiper, Gouwetor, De Ranitz en Bleeker – dat als voortzetting van het bureau van Verhagen de rol van gemeentelijk adviseur overnamen na de oorlog - het plan herzien (zie tekening hieronder), en in de jaren erna op onderdelen uitgebreid (o.a. in 1962). De acht bouwfases waaruit de Zeeheldenbuurt bestaat – hoofdzakelijk eengezinswoningen in strokenbouw - vormen een erfenis van het uitbreidingsplan uit de jaren twintig, en de aangepaste deelplannen uit de naoorlogse jaren. Ook zijn de waterrijke en groene randen nog altijd herkenbaar. In plaats van de 'landelijke bebouwing' uit 1921 zijn openbare gebouwen als scholen en kerken ingetekend, die deel uitmaken van een voorzieningengestrook met ook winkels, groen en sportvelden. De realisatie van het plan is

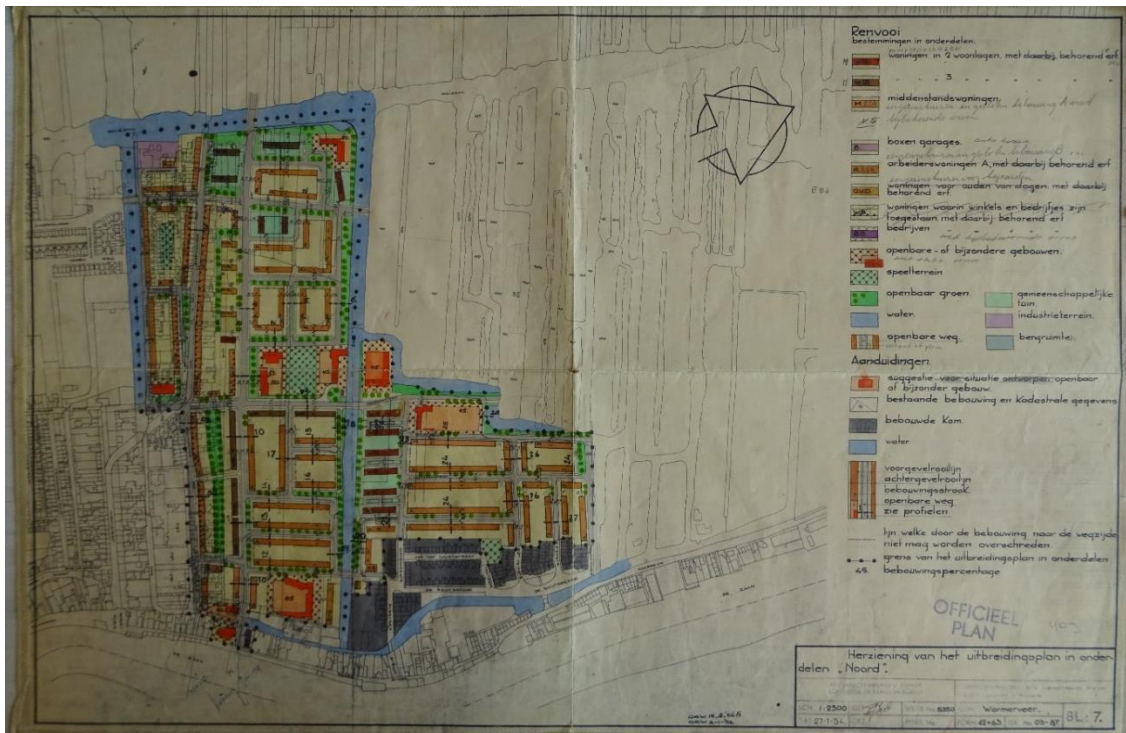
tot stand gekomen door zowel de gemeente als particulieren partijen, met name woningbouwverenigingen.

Uitbreidingsplan Wormerveer-Noord, 1921, Bureau Granpré Molière, Verhagen en Kok. [Semi Statisch Archief Provincie Noord-Holland]

Detailschets Plan Noord, Zeeheldenbuurt, 1921, Bureau Granpré Molière, Verhagen en Kok. [GAZ, OA 0051 Gemeentebestuur Wormerveer, invt.nr. 693]

Herziening van het uitbreidingsplan in onderdelen 'Noord', 1954, bureau Kuiper, Gouwetor, De Ranitz en Bleeker. [Archief Kuiper Compagnons, HA-170-3 Wormerveer Noord]

8 bouwfases: fase 1, omstreeks 1916

In het drassige polderland realiseerden de fabrikanten Wessanen & Laan op een aangekocht perceel rond 1916 de eerste fase van de Zeeheldenbuurt. De bouwblokken werden gesitueerd aan de nieuw ontworpen De Ruijterkade, Piet Hein- en van Diemenstraat. De 25 arbeiderswoningen werden ontworpen door M.J. Stam (1886-1947), een lokale architect en aannemer uit Wormerveer die zowel woningbouw als fabrieksbouw op zijn naam heeft staan. Hij dient niet te worden verward met de (inter)nationaal befaamde modernistische architect Mart Stam uit Purmerend. De blokjes woningen, afwisselend twee- of drie-onder-een-kap en in een rijtje, zijn onmiskenbaar een uiting van de tuinstadgedachte: kleinschalige, traditionele arbeiderswoningen in het groen. De gezinswoningen waren van alle gemakken voorzien, en woonkamer en suite, meerdere slaapkamers, een keuken en bijgebouw met W.C. Het ontwerp is ambachtelijk-traditioneel, waarbij gebruik is gemaakt van traditionele en streekeigen materialen, vormen en motieven. Voorbeelden zijn de mansardekappen met rode dakpannen, siermetselwerk, erkers, en typisch Zaanse houten betimmering van de dakkapellen en eenmaal een klokgevel. De drie-onder-een-kap is opvallend, met de middelste woningen waarvan de gevel plaatselijk naar boven springt (risaliet) en wordt bekroond met een klokgevel. Het verhaal gaat dat hier de opzichter woonde.⁴ Ongetwijfeld zal in de toewijzing van de woningen onderscheid zijn gemaakt in arbeiders of opzichters hoger in rang. Verder vallen de sierbanden van betonstenen op, en een aardig detail zijn de piron als beëindiging van de mansardekappen op de bijgebouwtjes. Het streekeigene van de architectuur en de rijke detaillering maken de woonblokken uniek. In de kwaliteit van het straatbeeld van toen deden bestrating, de breedte van de trottoirs en de verzorgde voortuinen met uniforme hekken en hagen sterk mee. Omstreeks 1980 zijn de woningen door het bedrijf verkocht aan bewoners. Zoals de foto's hieronder laten zien, zijn de woningen heel gaaf bewaard gebleven: geen nieuw grof voegwerk, geen kunststof

kozijnen, en de houten boeiboorden zijn nog intact. De contouren van het landschappelijk aangelegde plantsoen zijn nog te herkennen, de inrichting ervan is echter wel flink versoberd.

Voor en na: hoek Ruijterkade, Cor Bruijnweg (toen Tasmankade), omstreeks 1930 [GAZ] en in 2018

De Ruijterkade in 1998 [GAZ] en in 2018

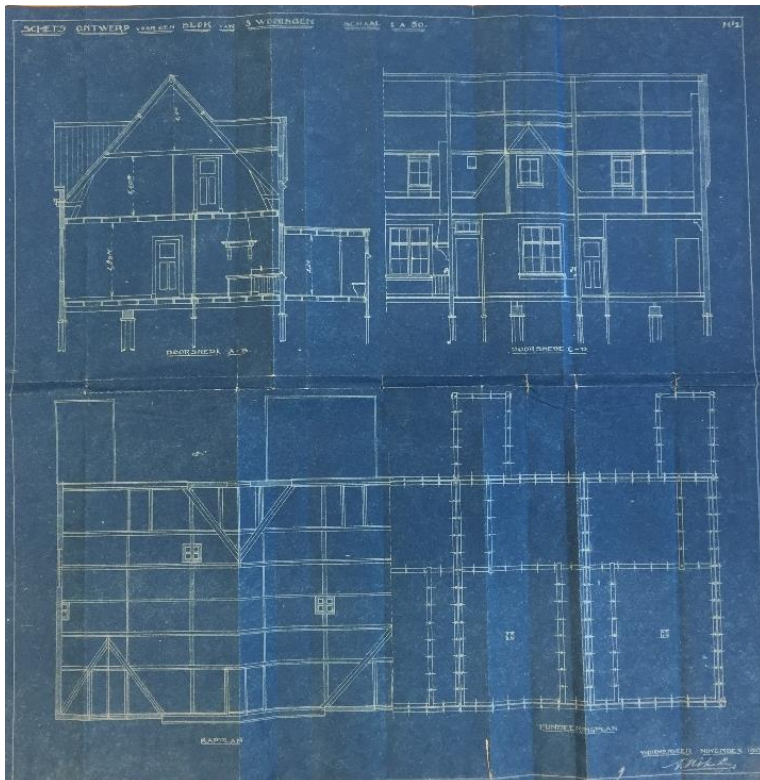

Links de drie-onder-een-kap woningen aan de Ruijterkade, en rechts een aanbouw met mansardekapje, in 2018

8 bouwfases: fase 2, 1919 -1920

In een brief aan de gemeenteraad van Wormerveer kondigde het bedrijf Wessanen's Koninklijke fabrieken eind 1919 aan om nog eens twintig arbeiderswoningen te willen bouwen. Wessanen vroeg officieel om toestemming, en verzocht de Piet Hein- en van Diemenstraat hiervoor te verlengen. De richting van de straten was in overeenstemming met het in voorbereiding zijnde uitbreidingsplan Noord (hiervoor genoemd), waardoor de gemeente (geadviseerd door de gemeentearchitect) akkoord ging. Er werd een regeling getroffen dat de gemeente voor één gulden per straat grond

aankocht, en het bedrijf een bedrag van 6000 gulden in de gemeentekas stortte ten behoeve van ophoging, riolering en bestrating.⁵ Op het bouwplan is te zien hoe de schuin geplaatste bouwblokken uit de eerste fase door de verlenging van de straten is rechtgetrokken, in lijn met het uitbreidingsplan. De twintig nieuwe woningen werden in rijtjes van vijf een weersijzen van de twee straten geplaatst. Ook is hier het plantsoen ingetekend aan De Ruijterkade. Voor de tweede fase was een andere architect ingeschakeld, namelijk A. Kok van de Firma A. Kok & Co.⁶ De door hem ontworpen geveluitwerking is zakelijker dan de eerste fase, met minder ornamentiek, maar als opvallend elementen de topgevels en deels gestukt metselwerk. Een hekje met haag scheidde de woningen van de openbare weg, tegenwoordig is de erfafscheiding logischerwijs minder uniform. De woningen (geheel of gedeeltelijk verkocht) zijn op een gegeven moment gerenoveerd, wat de architectuur geen goed heeft gedaan. Het kenmerkende stucwerk is bij de meesten niet meer te herkennen door een witte verflaag op de gevel, ook zijn de ramen en deuren vervangen voor kunststof varianten. Het terugbrengen van de oorspronkelijke elementen, zoals bij een enkeling lijkt te zijn gebeurd, is aan te bevelen. Aangezien er geen geveltekeningen zijn gevonden in het archief, is het lastig te zeggen of de houten voorschotten en windveren – te zien bij enkele woningen, origineel zijn.

Schetsontwerp voor een blok van 5 woningen, 1919, A. Kok, in opdracht van de NV Wessanen & Laan.
[GAZ, OA-0203 Bouwvergunningen Wormerveer, inv.nr 624]

Van Diemenstraat in 1998 [GAZ] en 2018

Piet Heinstraat in 2018

8 bouwfases: fase 3, 1922-1923 / 2001-2002

De derde fase van de Zeeheldenbuurt werd vanaf 1922 gebouwd op een niet tot de gemeente toebehorend stuk weiland, aan de zuidzijde van de Ruijterkade en de nieuwe Jan van Galenstraat, Trompstraat en Kortenaerstraat (inmiddels gesloopt). Opdrachtgever was de rooms-katholieke woningbouwvereniging St. Antonius, die in 1920 was opgericht en tot de kleinere Zaanse woningbouwverenigingen behoorde. Pastoor Rombouts legde indertijd de eerste steen voor de woningen. Het ging wederom om huurders die in de Zaanse industrieën werkten, veelal katholieken met grote gezinnen, waardoor dit deel van de Zeeheldenbuurt de 'roomse buurt' werd genoemd. De bouw ging niet zonder slag of stoot: de vereniging en gemeente konden het maar niet eens worden over de ligging van de straten, de plaatsing en groepering van de woningen en de financiering. De gemeentearchitect – wiens naam onbekend is, had een grote stem hierin. Hij adviseerde op basis van de voorlopig vastgestelde straten, in aanloop naar het uitbreidingsplan van Bureau Granpré Molière, Verhagen en Kok (zie de detailschets Plan Noord uit 1921). Uiteindelijk werd de bouwvergunning verleend van het eerste deel: 40 woningen.⁷ In 1923 volgde de tweede bouwaanvraag voor 26 woningen, getekend door Architectenbureau Van Aalst uit Den Bosch. Het bouwplan kon op goedkeuring rekenen van de gemeenteambtenaar, die de streng doorgevoerde horizontale lijn – een uiting van de laatste tijd in de architectuur - goed vond passen in een buurt met uitermate lage woningen. In het plan werden ook plantsoen en speelplaatsen opgenomen, aangelegd door de woningbouwvereniging, met de bedoeling deze na realisatie over te doen aan de gemeente en door haar te laten onderhouden. Het ging om typische tuindorparchitectuur: kleinschalige woningbouw van baksteen met mansardekappen en dakkappelen (zie onderstaande tekening en luchtfoto). In

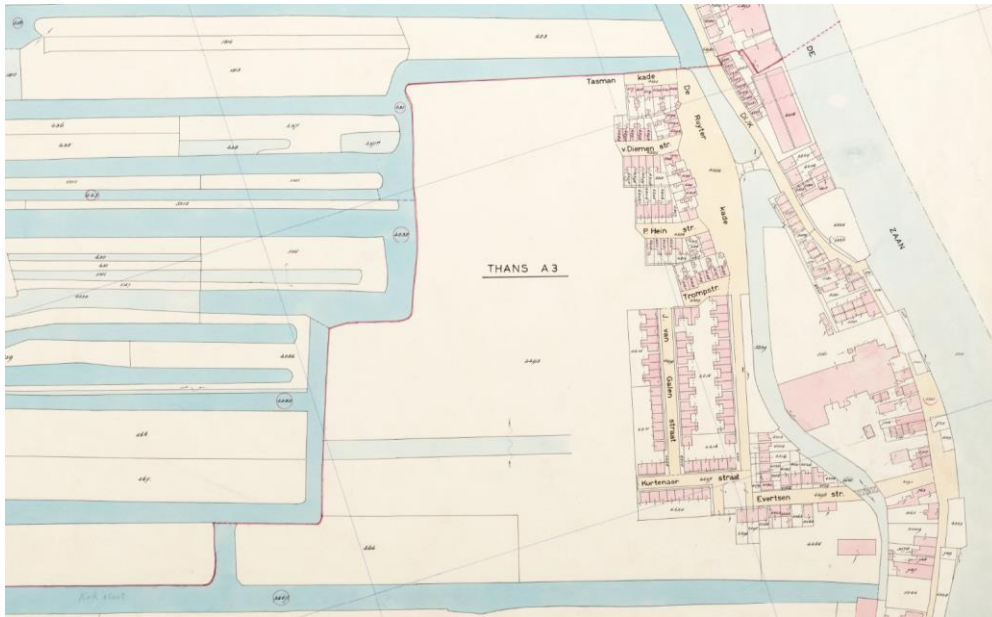
2001-2002 zijn de woningen vervangen door nieuwbouw (zowel huur als koop) die een zelfde vormtaal en schaal kennen. De Woonmij Zaanstad (de voorganger van Parteon) trad als opdrachtgever op, en HM Architecten nam het ontwerp op zich. De gedenksteen van de eerste steenlegging is teruggeplaatst, en in de gevel van Jan van Galenstraat 1 te zien.

Links ontwerp voor 26 arbeiderswoningen, 1922, Architectenbureau Van Aalst uit Den Bosch [GAZ OA 0051 Gemeentebestuur Wormerveer inv. nr. 694], rechts Noordeinde met bedrijf van Klinkenberg en woningen van St. Antonius in 1985 [GAZ].

Vervangende nieuwbouw uit 2001-2002 rondom de Jan van Galenstraat, in 2018.

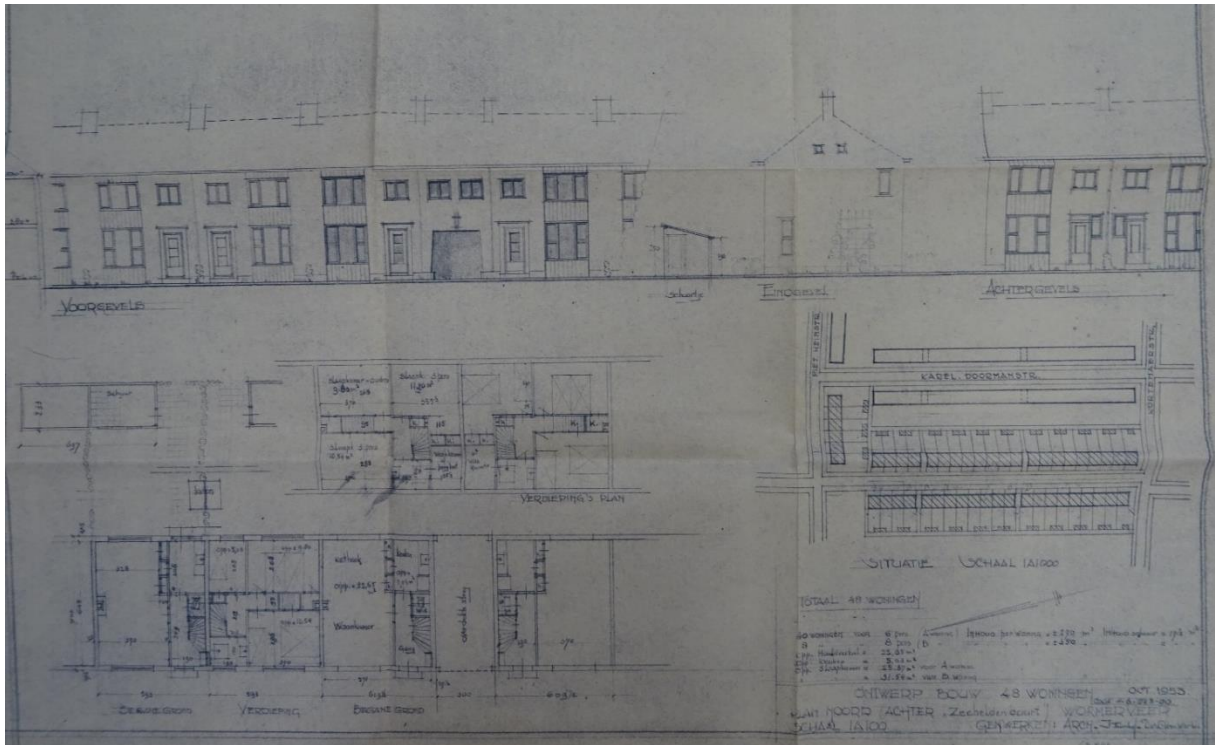

Uitsnede kadasterkaart uit 1947, waarop de omvang van de Zeeheldenbuurt na de bevrijding te zien is [GAZ]

8 bouwfases: fase 4, vanaf 1952

Fase 4 beslaat het grootste deel van de van de Zeeheldenbuurt: de woningen aan de nieuw aangelegde Van Heemskerckstraat en Karel Doormanstraat, één blokje aan de Jan van Riebeeckkade, en het vervolg van de Piet Heinstraat, Van Diemenstraat en Tasmankade (Cor Bruijnstraat). Na de bevrijding in 1945 duurde het nog tot 1953-1954 voordat de gemeente het uitbreidingsplan weer oppakte. Met de naoorlogse woningnood kunnen snel grote stappen worden gezet: op het herziene plan werd de rest van de buurt ingevuld met voornamelijk stroken arbeiderswoningen. De gezinswoningen zijn gebouwd door Woningbouwvereniging De Arbeid vanaf 1952. In het bouwdoossierarchief zijn twee bouwdoossiers te vinden, waaruit is op te maken dat de bouwfase in verschillende delen is gerealiseerd. De tekeningen zijn gemaakt door Gemeentewerken, en laten verschillende ontwerpen zien. Wie anno 2018 door de straten loopt, ziet dat de architectuur gelijk is. Om de verwarring nog groter te maken: het is bekend dat architect G. Huslage, van het bureau Gulden & Huslage, de woningen op zijn naam heeft staan.⁸ Het bureau, dat de opvolger is van het bureau van Gulden en Geldmaker, maakte in de Wederopbouwperiode naam met enorme productie aan woningcomplexen. Woningbouwvereniging De Arbeid schakelde het bureau wel vaker in. In de Zeeheldenbuurt gaat het om woningen met schuurtjes, en een aantal autoboxen. Kenmerkend zijn de poortonderdoorgangen (ook te zien op tekeningen uit het archief), waardoor de binnenterreinen met schuurtjes zijn te bereiken. De poorten zijn evenwijdig aan elkaar, zodat de bouwblokken zowel fysiek als visueel met elkaar verbonden zijn. De poorten geven de bouwblokken een eigen gezicht. Verder is de architectuur sober en doelmatig, niet van uitzonderlijke kwaliteit. De typische rijtjeshuizen uit de jaren vijftig zijn behalve de poorten opgebouwd uit de volgende elementen: een betonskelet, bakstenen gevel, grote raamopeningen, ranke raamprofielen, betonnen onder- en bovendorpels, gemetselde stoepjes en banden langs de voordeuren, en een met rode pannen bekleed zadeldak. Het zijn de eerste doorzonwoningen in de Zeeheldenbuurt, met veel licht en ruimte. Er lijkt weinig veranderd aan het gevelbeeld sinds de bouw, op de originele deuren en toegevoegde dakopbouwen na.

Tekening van het deel Piet Heinstraat en Van Heemskerckstraat, 1953, Gemeentewerken. [GAZ OA-0052 Gemeentebestuur Wormerveer, inv.nr 938]

Links Jan Van Rieckeeckade in 1958 [GAZ], rechts gevelbeeld elders in de buurt in 2018

De kenmerkende poorten en gevelbeeld in 2018

In aansluiting op de nieuwe woonblokken werd in 1956 een woon-winkelpandje gebouwd op de hoek van de Jan van Riebeeckkade, bij het bruggetje over de Koksloot. Er heeft een periode een Spar gezeten, inmiddels is het winkelpand in gebruik als kapper. Het is een charmant blokje, nog in prima staat, en beeldbepalend voor (dit deel van) de Zeeheldenbuurt. Aan de overzijde staat een rijtje garageboxen en een gebouw uit dezelfde periode. De laatste heeft waarschijnlijk een publieke functie voor de buurt.

De Spar in het woon-winkelpand op de hoek van de Jan van Riebeeckkade in 1966 [GAZ], en kapper in 2018

Links impressie van de rijke groeninrichting in de jaren vijftig voor het woon-winkelpand op de hoek van de Jan van Riebeeckkade [GAZ], en rechts bouwblok aan de overzijde in 2018

8 bouwfases: fase 5, 1956

Fase 5 van de Zeeheldenbuurt betreft de westelijke afhechting van de buurt. In het uitbreidingsplan werd voor de strook langs de Koksloot, tussen de Jan van Riebeeckkade en Kortenaerstraat, gekozen voor een ander woningtype dan de overige bebouwing. In tegenstelling tot het veelvoorkomende rijtjeshuis, dat het meest geschikt werd geacht voor de vele gezinnen die Wormerveer rijk was, kozen ze voor 'gestapeld wonen', zoals in het uitbreidingsplan van 1954 was aangegeven. Op het bouwveld verrezen in 1956 haaks op het water rijtjes met 73 woningen in twee woonlagen, als het ware kleine flats, waar zowel onder als boven werd gewoond. De zes rijtjes, aan de Witte de Withstraat, Barendsstraat en Houtmanstraat werden geclusterd in duo's van twee, met tussenin bergingen en een verhard 'erf' dat door bewoners collectief wordt gebruikt. De geclusterde rijtjes zijn van elkaar gescheiden door gemeenschappelijke tuinen, zoals dit in het uitbreidingsplan genoemd werd. Het zijn twee langgerekt grasvelden met vijf bomen op een rij. De tuintjes van de bewoners die op de begane grond wonen grenzen aan dit groen, de bewoners van de bovenwoningen kijken op inmiddels volgroeide bomen. Niet alleen het woningtype is modern, ook de vormgeving. Hier is geen zadeldak of mansardekap gebruikt, maar moderne lessenaarsdaken die aan de tuinzijde licht naar boven hellen ten gunste van de woonkamers die zich hier bevinden. De bergingen die rug aan tegen elkaar staan hebben een licht hellend zadeldak. Via een centraal trappenhuis en een galerij zijn de bovengelegen woningen te bereiken. De ligging van de woningen in en aan het groen en water is subliem, en zeer gunstig ten opzichte van de zon (oost-west oriëntatie). De woontypologie en de relatief moderne uitstraling maakt de blokken van waarden. Het is de moeite waard de woningen nader te onderzoeken, bijvoorbeeld de vraag of deze woningtypologie elders in de Zaanstreek werd herhaald, iets dat regelmatig voorkwam.

Jan Van Rieckeeckkade in 1958 [GAZ] en in 2018 [Google]

De groene binnentuin gezien vanaf de Kortenaerstraat, en het 'erf' in 2018 [Google]

8 bouwfases: fase 6, vanaf 1958

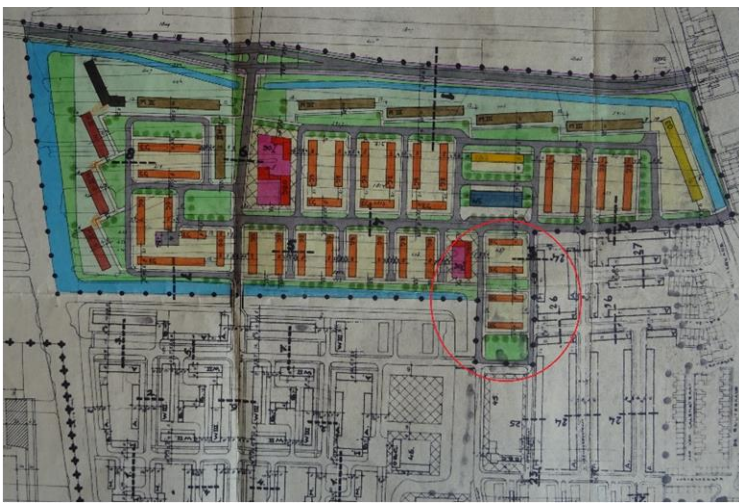
De volgende fase is eveneens uit de jaren vijftig is bevat één straat: de Van Speijkstraat, die in het herziene uitbreidingsplan was bedoeld voor middenstandswoningen. De reden hiervoor kan zijn geweest dat de straat grenst aan de voorzieningenstrook en nabijgelegen groen. De bouwvelden aan de randen werden indertijd voor luxere woningen gereserveerd, volgens het idee dat meerdere bevolkingsgroepen terecht konden in een buurt. De architect is ons onbekend. De archiefphoto's geven echter een goed beeld van de woningen vlak na oplevering in 1958. Wie deze foto's vergelijkt met de foto's ernaast, ziet dat veel van de charme van de woningreeksen is verdwenen doordat de zo beeldbepalende houten 'doorzonramen' zijn veranderd: houten kozijnen zijn vervangen door kunststof varianten, waarbij de lichthouten (teak) borstwering is verdwenen. Ook de nieuwe deuren en bovenramen hebben de gevel vereenvoudigd, en het straatbeeld sleets gemaakt, waar net na oplevering de woningen onderscheidend waren en een frisse uitstraling hadden.

Links Van Speijkstraat net na oplevering in 1959 [GAZ], en rechts in 2018, te zien is het veranderde straatbeeld

8 bouwfases: fase 7, 1962

Fase 7 is een vervolg op de in de jaren vijftig vol gebouwde Zeeheldenbuurt, en vormt een aanvulling op 1962. Vier noord-zuid georiënteerde rijtjes zijn gelegen tussen het verlengde van de Van Speijkstraat en de Noorderstraat. De woningen maken onderdeel uit van het 'uitbreidingsplan in onderdelen Zeeheldenbuurt II' uit 1960, wederom ontworpen door bureau Kuiper, Gouweter, De Ranitz en Bleeker. De overige bebouwing is geprojecteerd aan de Tasmankade, toen hernoemd tot de Cor Bruijnweg. Aan deze weg, in het verlengde van de nieuwe rijtjes woningen, was een blok met in de plint winkels ingetekend. Schuin hiertegenover was plek voor een bijzonder publiek gebouw, dit werd kerk Sion, eveneens uit 1962. Fase 7, de woningen aan de Van Speijkstraat, vormden de overgang naar de nieuwe uitbreiding van de Zeeheldenbuurt begin jaren zestig. Centraal en zuidelijk van de vier rijtjes was een groenstrook bedacht, waar de tuinen aan grenzen. We weten verder weinig over de bouwblokken. Wie kijkt naar de foto's ziet traditionele, niet onderscheidende rijtjeshuizen van baksteen, onder een met pannen gedekt zadeldak.

Uitbreidingsplan in onderdelen Zeeheldenbuurt II uit 1960, 1960, bureau Kuiper, Gouweter, De Ranitz en Bleeker [Archief Kuiper Compagnons, HA-170-4 Wormerveer]

De Noorderstraat met links de kerk Sion, midden woon-winkelblok, rechts de rijtjes woningen in 2018 [Google]

8 bouwfases: fase 8, 2005

De winkels en de kerken maakten onderdeel uit van de voorzieningstrook langs de Noorderstraat, de ruggegraat van Wormerveer Noord, die al in een pril stadium van de uitbreiding hier bedacht was. Sommige van de voorzieningen zijn er nog, zoals de Molukse Evangelische Kerk Sion (architect J.H.L. van Dorp, oplevering 1962) en de (voormalige) A.H. Gerhardschool uit 1959 ter hoogte van de Kolkslot. Beiden interessante panden die nader onderzoek verdienen. Zuidelijk van fase 7 is daarentegen de Christelijke ULO uit 1957-1958 verdwenen. Het schoolgebouw heeft plaats gemaakt voor een appartementencomplex bedoeld voor senioren, bestaande uit drie bouwblokken. Oplevering: 2005. Dat de voor de Zeeheldenbuurt in verhouding forse blokken vanaf de Van Speijckstraat schuin oplopen in hoogte naar de Noorderstraat, doet het complex iets beter aansluiten bij de bestaande bebouwing, maar staat ook met de rug naar de buurt toe. Het complex doet inbreuk op het verder kleinschalige karakter van de omgeving, zowel de achtergelegen Zeeheldenbuurt als de voorzieningstrook langs de Noorderstraat.

De appartementencomplexen gezien vanaf de Noorderstraat en Kortenaerstraat, 2018 [Google]

Impressie van groen Zeeheldenbuurt

Impressie groene karakter van de Zeeheldenbuurt in 2018, met groene singels en binnentuinen

Conclusie en aanbevelingen voor vervolg: een mogelijk stappenplan

Gezien de funderingsproblematiek in de Zaanstreek, is het te begrijpen dat Parteon in de Zeeheldenbuurt een opgave signaleert. Maar eventuele sloop van (delen van de) buurt vergt wat ons betreft een betere afweging. De Zeeheldenbuurt is ondanks de vele bouwfases een samenhangend geheel, dat de ruimtelijke ontwikkeling van Wormerveer laat zien, en met name aan de randen deelgebieden van hoge kwaliteit bevat. Dit soort buurten zijn, zeker met de druk op de woningmarkt in de Metropool Regio Amsterdam, zeer gewild. Corporaties in andere steden zagen dat al in: landelijk bestaan vele referenties om tuindorpen duurzamer, comfortabeler en vitaler te maken zonder in te leveren op de cultuurhistorische uitstraling – en deze juist weer te herstellen. Recent is dat bijvoorbeeld gebeurd in het corporatiebezit van tuindorp Vreewijk in Rotterdam, de Van der Pekbuurt in Amsterdam, maar ook in de Tuinstadwijk en Oude Kooi in Leiden (beeldkwaliteitsplan en

supervisie SteenhuisMeurs). Wat hier in Wormerveer, maar ook elders in de Zaanstreek in dergelijke wijkjes uniek is, is de hoge en luwe woonkwaliteit waarbij een reeks (vooroorlogse en naoorlogse) tuindorpen langs een centrale ontsluiting is gemaakt; kleine besloten werelden langs een hoofddrager. Die hoofddrager is hier in dit deel van Wormerveer de Noorderstraat, waaraan telkens omsloten wijkjes liggen die doorkruist worden door de oude sloten, tot groene singels omgevormd. Incidenteel ingrijpen kan de samenhang (verder) verstoren en de leesbaarheid van deze zorgvuldig opgezette compositie teniet doen.

Advies Zeeheldenbuurt voor vervolgstappen vanuit cultuurhistorie

Stap 1. In navolging van het onderzoek naar de staat van de funderingen, adviseren we een ruimtelijk-architectonische analyse gecombineerd met bovengrondse bouwfysische opname. De eerste stap tot een definitieve beslissing over de Zeeheldenbuurt zou een ruimtelijke analyse zijn waarin de waarden specifiek worden en er tegelijk gekeken wordt naar de veranderbaarheid van woningen en vernieuwing van delen van de buurt d.m.v. sloop-nieuwbouw. Het gaat dan om een specifieke:

- analyse van de woningtypes, het unieke karakter ervan, gaafheid en aantasting
- analyse van de openbare ruimte, voor- en achterkantsituaties en tuinen
- analyse van kappen en eventuele nieuwe raam- en deuropeningen
- analyse van parkeerdruk en evt. andere parkeeroplossingen
- analyse van duurzaamheidsmaatregelen
- uitmondend in aanbevelingen voor gedeeltelijke sloop-nieuwbouw en een verbeterplan voor de te behouden woningen naar het comfort van nu. Voor dat laatste is uiteraard een bouwfysische opname van belang. Overleg met bewoners over hun wensen en behoeften en hun aandachtspunten is hier cruciaal.

Stap 2. Met de documenten uit stap 1 is het mogelijk een beeldkwaliteitsplan voor transformatie te maken. Zo'n beeldkwaliteitsplan bevat de kaders en bandbreedte waarmee de vernieuwing en renovatie van de buurt kan worden gestart en het comfort van nu kan worden ingebracht en verdwenen elementen kunnen worden teruggebracht. Dit is ook het moment om een ervaren restauratie/renovatiearchitect met specialisme tuindorp- en wederopbouwarchitectuur erbij te halen, die concreet met de bouwplannen voor de woningen aan de slag kan gaan.

Bronnen

Gemeentearchief Zaanstad [GAZ]

- Statisch Archief Gemeente Wormerveer 1814-1939 (geraadpleegd in 2000)
- Gemeentebestuur Wormerveer
- Bouwvergunningen Wormerveer

-Noord-Hollands Archief

Archief Kuiper Compagnons

M. Steenhuis, *Stedenbouw in het landschap. Pieter Verhagen (1882-1950)*, NAI 010 (2007)

Beeldbank van het Gemeentearchief Zaanstad, Rijksdienst voor het Cultureel erfgoed, en Historische Vereniging Wormerveer.

Colofon

Duiding en analyse: Marinke Steenhuis en Victorien Koningsberger, SteenhuisMeurs

Archiefonderzoek: Thomas Kelderman en Vita Teunissen, SteenhuisMeurs

---

¹ Op de beeldbank van GAZ wordt de ontstaansgeschiedenis van het stuk land toegelicht, zie <https://archieff.zaanstad.nl/mediabank/zoek-in-de-beeldbank/detail/11f871da-3046-4ac5-b7e3-aceefbbf1d40> Elders konden we er weinig over vinden.

² M. Steenhuis, *Stedenbouw in het landschap. Pieter Verhagen (1882-1950)*, NAI 010 (2007), pp. 53-58.

³ Toelichting bij de schets voor het uitbreidingsplan Wormerveer-Noord, door Granpré Molière, Verhagen en Kok, 1921 en de hierop volgende correspondentie met de gemeente. Gemeente Archief Zaanstad, Gemeentebestuur Wormerveer, inv.nr. 664 'Noord' [via Archief Marinke Steenhuis, 2000].

⁴ <http://www.hvwormerveer.nl/beeldbank/displayimage.php?pid=2202&fullsize=1>

⁵ GAZ OA0051 Gemeentebestuur Wormerveer, inv. nr. 725

⁶ GAZ, OA-0203 Bouwvergunningen Wormerveer, inv.nr 624

⁷ GAZ, OA 0051 Gemeentebestuur Wormerveer, invt.nr. 693

⁸ <https://zoeken.hetnieuweinstituut.nl/nl/projecten/detail/0ab4e727-65f7-5c66-9f8d-535f2cc1efe9> en <https://www.zaanwiki.nl/encyclopedie/doku.php?id=husslage1>